

ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ “ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ” В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

I.В. Шацький

В статье рассматриваются проблемы, связанные с изучением понятия «лирический герой» в литературоведении. Исследователь рассматривает точки зрения разных литературоведов, дает свое понимание категории «лирический герой», обрисовывает аспекты исследования данной проблемы.

Ключевые слова: поэтика, лирика, лирический герой, образ автора, лирический персонаж

У статті висвітлюються проблеми, пов'язані з розумінням поняття „ліричний герой” в літературознавстві. Дослідник розглядає точки зору різних літературознавців, подає своє розуміння категорії „ліричний герой”, окреслює аспекти дослідження даної проблеми.

Ключові слова: поетика, лірика, ліричний герой, образ автора, ліричний персонаж

In the article the problems of understanding of the term of the “lyrical hero” in literature science are considered. The investigator considers points of views of different literary critics, gives his understanding of ‘lyrical hero’ category, describes the aspects of this problem investigations.

Key words: poetics, lyrics, lyrical hero, author’s personality, lyrical person

Постановка проблеми. Ліричний герой – одне з найбільш суттєвих понять в образній системі ліричного твору. Саме від характеру ліричного героя, його взаємин з довкіллям здебільшого залежить загальний пафос, настроєвість, художнє спрямування, поетична цілісність твору.

В теоретичній поезиці питання ліричного героя викликає різні трактування і не до кінця з’ясоване (автор і ліричний герой, характер і внутрішній світ ліричного героя, спосіб його зображення, місце ліричного героя в структурі твору).

Якщо ми спробуємо в загальних рисах охарактеризувати відношення широкого кола літературознавців до ліричного героя і з’ясуємо той реальний зміст, який вони вкладають в це поняття, то знайдемо багато несхожих, а іноді й суперечливих уявлень і трактувань. Одні в ліричному герої бачать тільки й виключно автора. Тому, не задумуючись і не вникаючи в суть питання, часто помилково стверджують: “Ліричний герой, тобто автор, розповідає про...”. Інші – між автором і ліричним героєм будують нездолану стіну, дивлячись на нього як на відокремлений образ. І нарешті, треті – вагаються: як бути з цим ліричним героєм? Якщо ототожнити його з автором, то це неодмінно призведе до нівеляції творчої індивідуальності художника. Якщо ж його прийняти за своєрідну діючу особу – в такому разі ліричний образ немов би запозичує щось важливе і суттєве від епічного, що, наприклад в поемі, неодмінно повинно відбитися на самому розташуванні і навіть на визначенні функцій головних і епізодичних персонажів.

Мета статті: висвітлити проблеми, пов’язані з розумінням поняття „ліричний герой” в літературознавстві, розглянути точки зору різних літературознавців, подати своє розуміння категорії „ліричний герой”, окреслити аспекти дослідження даної проблеми.

Наукова категорія ліричного героя теоретично була обґрунтована на початку 20-х рр. ХХ століття формальною школою літературознавства (зокрема, Ю.Тиняновим та Б.Томашевським) і майже одночасно російським поетом А.Белим. Останній у передмовах до розділів берлінського видання своїх творів назвав її “ліричним суб’єктом” і “суб’єктом поезії”. Вважається, що найаргументованіше підґрунтя під категорію “ліричний герой” підвів Ю.Тинянов у своїй літературно-критичній статті “Блок”. Аналізуючи літературно-критичні і мемуарні праці, якими відгукнулася суспільна думка Росії на смерть О.Блока, Ю.Тинянов дійшов висновку, що в більшості цих праць місце біографічної постаті поета, про якого ведуть мову, заступає, власне, та лірична біографія і те поетичне “я”, яке цілком свідомо чи напівсвідомо відтворив у своїй ліриці О.Блок і яке не в усьому збігається з його реально-біографічним, людським “я”. Пишуть, як зауважує Тинянов, не про біографічного Блока, а про його поетичний образ, хоч цей образ, вказує Тинянов, і був головною темою лірики Блока: “Блок – провідна лірична тема Блока. Ця тема приваблює як тема нової, ще ненародженої (або неусвідомлюваної) формації. Про цього ліричного героя тепер і говорять. Він був необхідним, його вже оточує легенда, і не лише нині – вона оточувала його від самого початку, здавалося навіть, що вона передувала самій поезії

Блока, що сама його поезія лише розвинула та доповнила декларований образ. У цьому образі персоніфікують усе мистецтво Блока...” [10, с.118-119].

Вже було сказано, що серед літературознавчих кіл немає єдиного трактування поняття “ліричний герой”, навіть не всі літературознавці визнають це поняття, а з тих, хто ним користується, багато хто тлумачить його розширено, без огляду на його термінологічну специфіку, автоматично урівнюючи з ним будь-яке “я”, від особи якого ведеться розповідь у ліричному творі.

Навколо цього питання ще в 50-ті рр. на сторінках журналів “Звезда” і “На рубеже” велася доволі довга дискусія, але літературознавці так і не дійшли єдиного висновку.

Дискусія намагалася знайти відповіді на такі питання:

- чи потрібно взагалі літературознавству поняття “ліричний герой”?
- якщо так, то як розуміти або визначити його?

Такий був “формальний” смисл дискусії. Фактично ж її учасники локально, в межах власне лірики, намагалися вирішити проблему такого складного літературного явища, яким є суб’єктивізація. Ця обставина і викликала розходження у поглядах на проблему ліричного героя навіть серед прибічників цього поняття.

Літературознавці, що виступали за вилучення ліричного героя як поняття з літературознавства, стверджували, що воно своєю невизначеністю вносить ще більший безлад у розуміння процесу суб’єктивізації в ліриці.

Наприклад, один з учасників дискусії – В.Назаренко стверджує, що “теорія ліричного ”я” і поняття “авторський суб’єктивізм” несумісні в терміні “ліричний герой”. „В протилежному випадку, – стверджує він, – ...поет ніби повинен думати, що сказав би на моєму місці ліричний герой?” [8, с.172]. Ще більш категоричний у своїй критиці Б.Томашевський. “Міркування про ліричного героя не просто безплідні, – вважає він, – а навіть, напевне, шкідливі. Вони заохочують подвійність психології поета, створюють умови для фальшу, для штучності у віршах, для безвідповідальності їх авторів: ніби-то це не я сам сказав і зробив, а “ліричний герой” [5, с.15].

Слід сказати, що всі противники ліричного героя у своїх поглядах доволі однотайні, чого не можна сказати, як вже зазначалося, про його прихильників. Б.Рунін, наприклад, вважає, що для з’ясування істини суперечку необхідно продовжувати. Він ставить знак рівності між ліричним героєм, ліричним “я” і “самовираженням” і стверджує, що “...авторське «я» виступає тут (тобто в ліриці) у своєму художньому інобутті як образ самого поета, як літературний характер, як визначений тип відношення людини до дійсності [9, с.200]. Виходячи з цього, Б.Рунін доходить висновку: “Саморозкриття – єдиний спосіб типізації в ліриці” [9, с.201].

На відміну від Б.Руніна, А.Михайлов вважає, що “лирический герой может быть “двойником поэта”, а может быть и объективирован” [7, с.22]. Тому він виступає проти ототожнення ліричного героя з поняттям “саморозкриття”. “Теория “самовыражения”, – стверджує А.Михайлов, – по существу вычеркивает из лирики лирического героя или, по крайней мере, предполагает полное тождество его характера характеру поэта. Раз поэт выражает сам себя, самовыражается, стало быть, он создает в лирике только свой собственный характер” [7, с.24].

Свій нюанс у розуміння даного питання вносить Л.Гінзбург. Вона не заперечує сублимативний взаємозв’язок між поетом і ліричним героєм і визнає важливе значення останнього. Але, в її розумінні, у більшості випадків цим поняттям зловживали. Тому вона намагається встановити, ким і за якої потреби воно було вперше введене в літературознавство. “Термин лирический герой, – відмічає Л.Гінзбург, – пропонує Ю.Тынянов – именно применительно к поэзии Блока (а не для того, чтобы привешивать этот ярлык к любому лирическому стихотворению)” [3, с.161]. Таким чином, для неї головне – це стійкість у творчості поета біографічних, психологічних і сюжетних рис. “Но образ поэта, – стверджує вона, – вовсе не обязательно должен восприниматься как равный личности поэта – даже сублимативный и идеальный” [3, с.163].

Отже, проблема ліричного героя привернула до себе велику увагу літературознавців. Крім тих, про кого вже говорилося, можна назвати Н.Степанова, Д.Максимова, З.Паперного, які у своїх працях висловили з даної проблеми доволі цікаві думки і спостереження. Однак на цьому переліку коло зацікавлених імен далеко не вичерпується. Проте всі вони в тій чи іншій мірі підтримують чи заперечують вже відомі нам позиції протилежних сторін. Але, не дивлячись на розбіжності, поняттям „ліричний герой” дуже широко користуються багато літературознавців.

Ось деякі загальноприйняті визначення поняття „ліричний герой” в літературознавстві: „Ліричний герой – образ поета в ліриці. Оскільки лірик, на відміну від епічного і драматичного письменника, є не тільки суб’єктом, але й об’єктом своєї творчості, під час аналізу ліричного твору іноді спеціально підкреслюється та обставина, що ми маємо справу не з емпіричними фактами (наприклад, фактами

біографії поета), а з їх естетичним відображенням, з художнім інобуттям авторського “я”. Цій меті служить термін “ліричний герой” [6, с.214]; „Ліричним героєм називається специфічний розповідач, в особі якого знаходить свій вияв підкреслена співвіднесеність з авторським „я” [2, с.151]; „Ліричний герой – друге ліричне „Я” поета, умовне літературознавче поняття, яким позначається коло ліричних творів певного автора, форма втілення його осянь, думок, переживань...” [4, с.405].

В принципі можна сперечатися з окремими пунктами цих визначень, та проте зрозуміло, що дослідники у своїх твердженнях виходять із таких положень:

1. В особі ліричного героя знаходить свій вияв підкреслена співвіднесеність з авторським „Я”;
2. Ліричний герой не ототожнюється з поетом, він живе своїм життям у художній дійсності.

А ось як характеризує образ ліричного героя В.В.Виноградов: “Сама личность выступает здесь лишь в отвлеченном ореоле своих не общих, исключительных свойств, схематически отражающих идеальный образ поэтической индивидуальности” [1, с.61].

До речі, той же дослідник іноді поруч з терміном “ліричний герой” користується терміном “ліричний суб’єкт”, прагнучи означити ним відмінність безпосереднього прояву особи автора від умовного “ліричного героя”.

Термін же “ліричний суб’єкт” вважається мені ще більш невизначеним, ніж “ліричний герой”, бо якщо він, будучи по суті вираженням авторської свідомості, не тотожний автору, то тоді ми знову повертаємося до поняття “ліричний герой”.

Напевне, потрібно звільнитися від такого формалістичного розуміння ліричного героя як чогось протистоячого автору, цілком самостійного (в естетиці формалістичного напрямку, на відміну від біографічної школи, воно мало безперечну тенденцію відірвати образ ліричного героя від світобачення автора). Але в той же час слід відмовитися і від надмірного біографізму в тлумаченні авторської особи в ліриці. Адже навіть сама особа автора в ліричному творі виступає як поетичний образ, як художнє узагальнення, а не тільки як біографічне зображення самого поета.

Очевидно, при дослідженні особи ліричного героя доцільним вважається зосередитися на трьох термінах-поняттях: “ліричний герой”, “образ автора” і “ліричний персонаж”, причому два останні уявляються немов би двома “полюсами”, між якими знаходиться образ ліричного героя.

Ліричний персонаж, на відміну від автора та ліричного героя, або зовсім не несе в собі якихось авторських рис (наприклад, Христос в поезії Тодося Осьмачки “Хто” або П.Куліш в творі Є.Маланюка “Куліш”), або ж хоч і наділений окремими рисами, близькими самому автору (наприклад, отаман Орлик в “Сонетах про Орлика” Є.Маланюка), однак не ототожнюється з ним (хіба що тільки частково), залишаючись самостійним персонажем, наділений конкретними історико-культурними та індивідуальними ознаками і рисами. Безперечно, межі між цими принципами організації ліричного твору не завжди стійкі. Якщо ліричні персонажі відносно легко відмежовуються від автора, то межі між ліричним героєм і автором незрідка недостатньо визначені. Межа між автором і його ліричним героєм хоч і відчутна, проте ступінь наближення, відстань між автором і ліричним героєм можуть дуже відрізнятись.

Якщо зобразити такі відношення графічно, то можна легко уявити собі відрізок прямої, на одному кінці якої посідає місце образ автора, а на другому – ліричний персонаж. Ліричний герой вільно переміщується між цими двома поняттями, наближуючись (а іноді і зливаючись) до того чи іншого. В одних випадках це персонаж вірша, наділений повною самостійністю, наділений конкретними рисами історичної особи або особи, від імені якої ведеться розповідь. Такий, наприклад, персонаж вірша “Пастораль ХХ ст.” Ліни Костенко. В таких віршах ліричний герой, відокремлений від автора, є персонажем, набуває конкретних рис, хоч автор в ряді випадків і вкладає в ці образи близькі йому думки і почуття.

Інша справа, коли образ ліричного героя зливається з автором. Такий ліричний герой у віршах М.Вінграновського (“Ще під інеєм човен лежав без весла”), В.Стуса (“Мені зоря сіяла нині вранці”), М.Семенка (“Поет”), О.Ольжича (“Присвята”), В.Вовк (“Бажання”)... Але й тут слід розрізнити більший чи менший ступінь наближення цього образу до особи самого автора.

Висновки.

На сьогодні в теоретичній поезиці питання ліричного героя з’ясоване не до кінця (автор і ліричний герой, характер і внутрішній світ ліричного героя, спосіб його зображення, місце ліричного героя в структурі твору) і потребує додаткових досліджень. При осмисленні категорії „ліричний герой” необхідно розрізнити поняття „ліричний герой”, „образ автора” і „ліричний персонаж” і встановлювати ступінь їх наближення в творах окремого поета.

Осмислюючи поняття „ліричний герой”, потрібно звільнитися від розуміння ліричного героя як чогось, протистоячого автору, цілком самостійного, але в той же час слід відмовитися і від

надмірного біографізму в тлумаченні авторської особи в ліриці. Адже навіть сама особа автора в ліричному творі виступає як поетичний образ, як художнє узагальнення, а не тільки як біографічне зображення самого поета.

З метою глибшого осмислення характеру в ліричному творі, доцільним видається дослідити і осмислити способи і форми зображення поетом ліричного “я”, а також дослідити ті засоби, за допомогою яких воно зазвичай створюється. Таке дослідження допоможе глибше осмислити характер ліричного героя, а відтак допоможе отримати більш чітке уявлення і про особу поета, який створив цей характер.

Література:

1. Виноградов В.В. Стиль Пушкина. – М., 1941.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури. – К., 2001.
3. Гинзбург Л. О лирике. – Л., 1974.
4. Літературознавчий словник-довідник. – К., 1997.
5. // Литературная газета. – 1963. – 1 июня.
6. Краткая литературная энциклопедия. – Т.4. – М., 1967.
7. Михайлов А. Поэт и лирический герой. – Архангельск, 1960.
8. Назаренко В. О так называемом лирическом герое // Звезда. – 1953. – №10.
9. Рунин Б. Спор необходимо продолжать // Новый мир. – 1960. – №11.
10. Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. – М., 1977.

Поступила 21.09.2004 г.

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ РУССКОГО РОМАНТИЗМА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ 1990-Х ГОДОВ

Н.К. Эмирсуинова

В статье анализируются теоретические аспекты сущности понятия «романтизм», дается аналитический обзор литературоведческих исследований о русском романтизме, обобщаются основные направления в изучении русского романтизма.

Ключевые слова: аналитический обзор, романтизм, теоретические аспекты, литературоведческие исследования

У статті аналізуються теоретичні аспекти сутності поняття “романтизм”, дається аналітичний огляд літературознавчих досліджень про російський романтизм, узагальнюються основні напрямки у вивченні російського романтизму.

Ключові слова: аналітичний огляд, романтизм, теоретичні аспекти, літературознавчі дослідження

The article deals with the theoretical aspects of the real meaning of “Romanticism”. It is given here an analytical revision of the history literary researches of Russian romanticism; analyzed the main aspects of new approaches to studying Russian romanticism.

Key words: theoretical aspects, analytical revision, literary researches, romanticism

Цель данной статьи – выявить некоторые тенденции изучения русского романтизма как части мирового литературного процесса. Поскольку в связи с этим выделяются по преимуществу теоретические аспекты, то в поле зрения автора вошли прежде всего обобщающие литературоведческие труды, в которых романтизм, и русский романтизм в частности, представлен комплексно. Исследования об индивидуальных художественных мирах романтиков привлекаются лишь с целью выяснения каких-либо общетеоретических аспектов.

Актуальность такого аналитического обзора заключается в определении, насколько это возможно, новейших научных стратегий, вызванных серьезными изменениями в отечественной литературной теории. Это последовательный отход от официального идеологизированного литературоведения, влияние зарубежных литературоведческих концепций, как следствие этих процессов – изменения в методологии литературоведения и возникновение новых терминов и понятий.